

BATSÁNYI DER KAMPF-JA*

Néhány évvel ezelőtt szakkörökben általános feltűnést keltett, hogy Zsindely Endre a schaffhauseni levéltárban Johann Georg Müller ottani iskolaigazgató iratainak rendezése közben ráakadt Batsányi János mindeddig lappangó németnyelvű kötetére, a *Der Kampf*-ra. Az íróra és a mű terjedelmére való tekintettel a felfedező nem sokkal később megbízást kapott, hogy a kritikai Batsányi-kiadás negyedik köteteként rendezze sajtó alá a szöveget. A feladattal tavaly el is készült. Most éppen lektornál levő kézírata az eredeti textuson kívül bőséges jegyzetanyagot tartalmaz, egy önálló függelék pedig a magyar költő és a tübingai kiadó, Cotta levelezését teszi hozzáférhetővé. Zsindely Endre a vonatkozó akadémiai szabályoknak megfelelően a filológiai, szövegtörténeti és a nélkülözhetetlen biográfiai problémák tisztázásán túl nem megy; a kötetnek előszava sincsen, ami némi eligazítást adhatna a mű irodalmi és eszmetörténeti vonatkozásairól.

Az újonnan felfedezett Batsányi-mű új kiadása elől hiányzó előszó pótlása céljából vállalkoztam a mai előadásra. Minthogy egy terjedelmes és fontos műről van szó, melyet Batsányi életének egyik sorsdöntő fordulópontján írt, óvakodnom kellett attól, hogy elébe vágjak a kiadás megjelenése után esedékes érdemi kutatásoknak, s méltatását a legfontosabbnak látszó kérdésekre korlátoztam. Elsősorban a mű helyének megközelítő kijelölésére gondolkodom Batsányi életpályáján és költészetében; a mű jelentőségét a politikai eszmék magyarországi történetének szempontjából már inkább csak szóba hozom, mert ez a téma huzamosabb elmélyedést, főként pedig olyan szakismereteket kíván meg, amilyenekkel irodalomtörténész nem rendelkezik szükségszerűen.

Egy *Der Kampf* c. Batsányi-műről eddig is tudtunk. Herder berlini iratai alapján Thienemann Tivadar még 1914-ben megírta, hogy a Bécsben élő magyar költő akkori legbensőbb barátjával, a történész Johannes von Müllerrel 1803-ban nagyterjedelmű lírai költemény hosszú részletét küldte el Weimarba Herderhez, hogy a nagyrabecsült német író közölje le folyóiratában, az *Adrastea*-ban. Batsányi szigorúan kikötötte, hogy verse névtelenül jelenjék meg. Mikor Müller Weimarba érkezett, Herder már nem élt. A jóbarát nem tehetett egyebet, mint hogy a Mester fiának adta át a kéziratot, aki aztán le is nyomatta *Der Kampf* címen az *Adrastea* utolsó kötetében. Ebből adta ki Thienemann útmutatása alapján Pukánszky Béla, s az itteni szöveggel kellett megelégednünk nekünk is Batsányi kritikai kiadásának sajtó alá rendezésekor, mert jobb, teljesebb szöveget nem tudtunk előkeríteni. Az ismert részletre vonatkozó tudásunkat is csak azzal bővíthettük, hogy a verset a költőnek 1799–1801 között kellett megírnia, a folyóirat egy példányát ő maga hozta be Magyarországra, és 1804-ben Debrecenben megmutatta névtelenül kiadott művét Csokonainak.

Biztos volt pedig, hogy ugyancsak *Der Kampf* címmel léteznie kell egy önálló Batsányi-kötetnek. Kazinczy 1811-ben olvasta: pontosan megadja a lapszámot, és esküdni merne rá, hogy Batsányi írta, mert tulajdon szavai szerint „szörnyű dagály és homály” az egész. Mi

* A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Szakosztálya 1967. január 26-i vitaelőadásán tartott előadás. (Szerk.)

annak idején kerestették a Kazinczy kezében megfordult *Der Kampf*-ot a német nyelvterület nagy közkönyvtáraiban, de eredménytelenül; most bizonyosodott be, hogy nincs meg egyikben sem, s a kiadástörténet beható ismerete alapján is mindössze két példányt sikerült Zsindelynek találnia, egyet Johann Georg Müller hagyatékában, akinek a költő maga küldte meg, egy másikat a Cotta cég archivumában.

Első olvasásra megállapítható, hogy a könyvalakban megjelent *Der Kampf* német olvasók számára írott bonapartista politikai röpirat. Az első megtárgyalandó probléma tehát nyilvánvalóan az lesz, hogyan kell érteni Batsányi bonapartizmusát.

Mikor a könyv 1810-ben Tübingában megjelent, a benne kifejtett bonapartizmus, nevezetesen az az erőteljesen hangsúlyozott terv, hogy Európát francia szupremácia alatt, a Napóleon által alapított alkotmányos monarchiák rendszerével kell újjászervezni, Németországban bukott politikai törekvésnek számított. Bonaparte háborúira a német nép a nacionalizmus életerős, új korszakot nyitó lendületével válaszolt, történetében a XIX. század elejének másfél évtizede a hősi küzdelem korszaka. Azt hiszem, hogy ha Batsányi valóban németként érzett és gondolkodott volna, nem ír bonapartista röpiratot. Gondoljunk arra, milyen élesen szemben állt a jozefinizmus egyes nemzetietlennek tartott intézkedéseivel 1790 előtt, noha II. József reformjainak más vonatkozásairól s magáról a császárról elismeréssel nyilatkozott. Szerintem egészen bizonyos, hogy a német közönségnek író Batsányi magyar bonapartista volt és mint ilyen, egészen más elbírálás alá esik, mintha a megfelelő német irányzat híve lett volna.

A berlini állami opera mellett nemrég restaurálták az 1813–15-ös Napóleon elleni háború tábornokainak, Scharnhorstnak, Blüchernek, Gneisenauinak szobrait, a jénai egyetem aulájában a nemzeti kegyelet érzésével mutogatják az idegennek a francia hadsereg ellen vonuló diákok képét. Nálunk József nádor nem azért kapott szobrot, mert az utolsó nemesi inszurrekció parancsnoka volt, és Kisfaludy Sándor alakját egy vonalnyiival sem emeli, hogy személyesen és tollával szolgálta az ügyet. Ami a németeknél polgári és nemzeti mozgalom, hősi felszabadító háború, nálunk a hun-szkíta nemesség utolsó látványos katonai cécója, amely csak kudarccal végződhetett; csúfos felsülés, amin még a nemzeti létet palladiumként védő rendeknek is el kellett gondolkozniuk.

Az idegen betolakodó elleni harc egymással ellentétes kimenetelét, s azt, hogy a tudomány és a nemzeti köztudat kétféleképpen ítéli meg a francia háborúkat, a német és a magyar viszonyok közötti fejlődéskülönbség magyarázza. Ott már polgári és nemzeti erők vonultak csatába, itt még a feudális nemesség uralkodott, és a rendi alkotmány megszüntetését célzó egyetlen komoly kísérlet résztvevői a Martinovics-per után a vérpadra vagy börtönbe kerültek. Az a könyv, ami a fejlődésben egy lépéssel előttünk járó Németországban méltán feledésre ítéltetett, a visszamaradottabb Magyarország viszonyai között a polgári haladásért rettenthetetlenül harcoló politikus-költő eddig ismeretlen elgondolásainak értékes dokumentuma. Aligha lehet ugyanis tagadni, hogy egy magyar bonapartista állam néhány évi fennállás alatt is óriási feladatokat végezhetett volna el; feltehető, hogy Batsányi véleménye szerint nagyjából azt, amit az 1790-es évek radikális reformerei terveztek, de gyakorlatilag még elkezdni sem tudtak.

Annak, hogy Magyarország bonapartista állammá alakulhasson át, a Habsburg monarchia teljes széthullása volt az előfeltétele. Batsányi erről nem beszél, de ha már a korábban ismert anyag alapján fel lehetett vetni a lehetőséget, hogy 1808-ban az osztrák birodalom felbomlására spekulált, a *Der Kampf* megismerése után ezt már elég valószínűnek fogadhatjuk el. Pillanatnyilag semmi közelebbi támpontot nem tudok, de egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a császárvárosban 1800 körül Batsányi és barátja, Johannes von Müller mellett vagy körülöttük, velük kapcsolatban bonapartista csoport létezett német, magyar, délszláv, esetleg cseh résztvevőkkel. Néhány nyom, utalás a magyar költő körül eddig sem zárta ki a lehetőséget, — hivatkozhatom pl. magyar verseinek 1808-ban tervezett kiadására; — most azt gondolom,

hogy megfelelő utánjárással sok fontos adatot megtudhatunk még, amelyek a bécsi és párizsi évek biográfiájának homályát a legfontosabb oldalon világítják be.

A *Der Kampf* alapján a magyar bonapartizmus minden további aggályoskodás nélkül beemelhető a XVIII–XIX. század fordulójának számottevő politikai koncepciói közé. Helye valahol a jakobinizmus és a XIX. század egyik legfontosabb politikai ideológiája, a liberalizmus között lesz, sőt történeti viszonyaink közt, a szerző személye és tartalmi rokonság révén, éppen a *Der Kampf* teremt világos ideológiatörténeti kapcsolatot a kettő között. Batsányi német röpirata talán nem az első mű, de mindenesetre a legelső közlő, amelyben magyar ember — ha idegen nyelven is — a reformkori szóhasználathoz hasonló értelemben írta le a liberális jelzőt. Egy alkalommal az új európai államrendszerről szólva liberális eszmékről beszélt, amelyek a durva egoizmussal úgy állnak szemben, mint a fény a sötétséggel; később liberális férfiakról, kiknek a világosságtól irtózó kormányzattal kell megmérkőzniök. Az utóbbi hely különösen azért figyelemre méltó, mert burkolt célzásnak érthető a magyar kormányrendszer és az egykori jakobinusok végzetes szembekerülésére.

A magyar bonapartizmus egész történetének feldolgozása nem irodalomtörténeti feladat, és ideológiatörténeti szakképzettség kellene ahhoz is, hogy a *Der Kampf*-ot elhelyezzük a magyar liberalizmus korszakában amúgy sem feldolgozott történetében. Foglalkoznunk kell azonban azzal a kérdéssel, hogyan lett Batsányi bonapartista, mit jelent ez politikus-költői pályájának egészében, és vizsgálunk kell, hogyan illeszthető be ismert magyar nyelvű művei közé a németül írott nagy költemény. — Ami az előzményeket illeti, jól tudjuk, hogy a költő az istenség, az erkölcsi világot és a történelmet irányító törvény, a társadalmi haladás és a forradalom égetően időszerű kérdéseivel valamint a költői hivatás nemzeti vonatkozásaival az 1790-es évek első felében, a nagy francia forradalom eseményeit szemlélve, főleg Herder kalauzolásával számolt le, és kerek, világos világképet alkotott magának. Minden kétséget kizáróan tanúskodnak erről fogsága előtt írott versei és a Martinovics-per idején fogalmazott *Apológiája*, melyben elég részletesen és rendszeresen fejti ki eszméit. Az egységes világkép szilárdsága 1795–96-ban, a meghurcoltatás, a fogság és a világpolitika újabb fordulatainak hatására megrendült, az alkotórészek közötti kapcsolat megszakadt, s a költő jövőre függesztett szeme előtt a megvalósítandó gyakorlati feladat elhomályosult. A *Der Kampf* ebből a szempontból nem más, mint költői beszámoló a nagy válság leküzdéséről, melynek végén a mindennél fontosabb elvont humánus megvalósítása előtt új lehetőség jelenik meg, Napóleon meggyőződéses támogatása.

A költemény az 1795–96-ban már kialakított frazeológiának megfelelően az erény és az igazság győzelméért küzdő emberről szól. A harc az egész emberi nem történeti küzdelmét példázza; a végül kivívott, s az egyéni létnek értelmet adó hit az emberiség boldog jövőjébe vetett bizakodással azonos. Az egyén és az emberi nem a humanitás eszményében forr össze, mely itt a német klasszika hatására sokkal jelentősebb helyet foglal el, mint a korábbi eszmelkedésekben. A nemes ideál megvalósulása a költő szerint egyedül az embertől függ, harcába semmiféle földöntúli hatalom nem szólhat bele; a ténylegesen létezőnek vett istenség a vas-következetességgel érvényesülő történeti és morális törvények megtestesítője, őrzője, s ebben a minőségben nem tehet mást, mint hogy a reá tekintő küzdőben rendíthetetlenül erősíti a végső győzelembe vetett hitet.

Az egyetemes humanitás-eszmény előtérbe kerülésével együtt szélesedik a politikai perspektíva: míg korábban túlnyomórészt a nemzeti költő problémáiról volt szó, s az ütközet voltaképpen Bécs és Pest között folyt, most a monarchia és Magyarország ügyei egész Európa új rendjének keretében tisztázódnak. Ha a magyar szem tévesen ítélte is meg a császárváros és Párizs között elterülő német táj eseményeinek hullámzását, Bécsből mindenesetre messzebbre láthatott, mint Kassáról. Más kérdés, hogy valószínűleg éppen a Habsburgok központjának légköre torzította el az arányokat, és nem engedte felismerni neki a Napóleonnal szembeni német ellenállásban az új vonásokat. A *Der Kampf* függeléke kétségtelenül a német–római

birodalom végérvényes felbomlása után a Habsburg tartományokon kívüli németiség számára íródott. A jószándékú patriótáknak tett szemrehányás azonban, hogy ti. a középkori állam széthullásán siránkoznak, és a németiség pusztulásától tartanak, inkább a monarchiabeli német alattvalókat illetheti, mint a birodalmi németeket. Ezeknél — az ismert súlyos teher-tételekkel — végül is megindult a polgári nemzetállam kialakulása, azoknál — a Habsburg-ház presztízse, a bürokrácia, a hadsereg, az egész állam társadalmi és gazdasági elmaradottsága, egyebek között a magyar rendek Napóleon-ellenes állásfoglalása — még megmentették az uralkodócsaládot a bukástól.

Az új koncepció fő rendszerező elve ugyanúgy Herder történefilozófiája, mint a korábinak. Nyugodtan elküldhette tehát Batsányi Weimarba, s nem látszik indokolatlannak az a kívánsága sem, hogy a részlet Herder előszavával jelenjék meg. Hogy ezen túl aztán a Bécs és Weimar között közvetítő Johannes von Müller szellemének mennyi része van benne, nehéz eldönteni, de valószínűleg elég sok. Csak példaként emlékeztetek rá, hogy *Mantua* c. versében Batsányi erősen támaszkodik Müller hasonló című, ugyancsak a vár feladásával foglalkozó röpiratára. A feltételezhető bécsi bonapartista kör történeti feldolgozása mellett a filológiai kutatásnak talán ezen a területen lenne most a legtöbb tennivalója.

Egészen speciális politika-történeti felderítést tenne kívánatosnak annak a kérdésnek tisztázása, hogy honnan, milyen összefüggésből került Batsányi elmékedésének középpontjába, s mennyire tekinthető eredetinek a „republikánus és konstitucionális monarchia” fogalma, röviden a köztársasági monarchizmus, ami — meg kell hagyni — első hallásra bizony elég különösen cseng. A költő korábbi műveit és a *Der Kampf* tendenciáját figyelembe véve arra lehet gondolni, hogy talán a nagy forradalom első szakaszának, esetleg a francia vagy német bonapartizmushoz publicisztikájából, melyet néhány idézetből kivehetően meglehetősen ismernie kellett Batsányinak. A közelebbi magyarázat a magyar író szempontjából azért lenne különösen fontos, mert a demokrata-eszmény megvalósulásaként bemutatott monarchia republikánus volta szerkezetileg is fontos helyre került a függelékben. Már a kiindulás úgy szól, hogy a vers egyik ötsoros passzusa szerint a kunyhó fia uralkodó, országának támasza és talpköve, a királyok szolgasorsra született alattvalója világpolgárrá lehet, s Batsányi szerint az idézett helyből az a következtetés vonható le, hogy a vers írója „hajlíthatatlan demokrata”; hátrább arról olvasunk, hogy a Napóleon vezetése alatt megvalósítandó új világrend olyan állapotokat biztosít, amelyeket az említett „hajlíthatatlan demokrata” fenntartás nélkül helyeselhet. A források ismerete nélkül nehezen dönthető el, mekkora szerepet játszott a köztársasági monarchia és a rendíthetetlen demokrata szembesítésében az önigazolás szándéka, és mit mondtak el hasonló értelemben már előbb mások, akik republikánus múlttal a hátuk mögött csatlakoztak Bonapartéhoz.

Számos történeti, ideológiatörténeti és filológiai kérdés tisztázatlansága ellenére is elmondható azonban véleményem szerint, hogy a *Der Kampf* Batsányi 1796 és 1810 közötti másfél évtizedének főműve, s jelentősége a politikus-költői pályaképben az 1795 táján írt versekhez és *Apológiához* hasonlítható. Az európai fejlődés megítélésében tévedett az író, mert túlságosan Magyarország és a Monarchia szempontjából szemlélte az eseményeket, de éppen ebben a vonatkozásban kell ismételtén hangsúlyozni, hogy akárcsak egy 5–10 évig fennálló bonapartista magyar állam a francia hegemonia által biztosított, viszonylag nyugodt külpolitikai légkörben, a polgári gondolkodású értelmiség támogatásával, II. József módjára felülről lefelé hatva érhető volna el tartós eredményeket a rendiség megszüntetésében és a kívánatos nagy reform elindításában. A *Der Kampf*-ban kifejtett koncepció nemcsak alkotórészeiben hasonlítható, hanem a részletkérdések tisztázása után mérhető is lesz a költő 1795-ben vallott nézeteinek értékéhez, melyek akkor — mint ismeretes — börtönbe juttatták.

Az pedig már nem a hit, hanem a tények világába tartozik, hogy Batsányinak a XIX. század első évtizedében volt utoljára energiája világképének költői és publicisztikai átformálására. A második nagy bukás, a spielbergi fogság után, a csaknem teljes elszigeteléssel

járó linzi száműzetés éveiben már csak arra futotta erejéből, hogy költői vénájának elszikládása, irodalmi elveinek megmerevedése árán is konok makacssággal ragaszkodjék egyes alap gondolatokhoz, amiket éppen a *Der Kampf* harmadik részében fejtett ki először részletesen: a szellem ereje megtörhetetlen, az erénynek és az igazságnak végül győznie kell és a mai erőfeszítések eredményét a boldog utókor élvezni majd. Batsányi öregkori gondolkodásának és műveinek vizsgálatánál persze tekintetbe kell venni, hogy a Szent Szövetség korának Közép-Európája egy hajlíthatatlan demokratának nem adott sok okot a reménykedésre, és a hatvanas évei felé ballagó költő szellemének rugalmassága sem lehetett már a régi.

A *Der Kampf*-ban nyújtott költői teljesítmény elemzése azért kötelesség, mert a Várna és Mohács ciklussal, néhány teljes verssel, töredékkal, és az 1808-ból keltezett *Előszóval* a háttérben a Bécsben töltött másfél évtized főművéről van szó. Megközelítése azonban magyar irodalmi szempontból elég nehéz, hiszen németül, a német klasszika nyelvén és stílusában írta meg a költő. Kiindulni mégis abból lehetne, hogy Batsányi az egykorú magyar művekben és a *Der Kampf*-ban ugyanazon költészeti normák, ugyanazon stíluseszmeny jegyében dolgozott, sőt a kétféle nyelven írott művek a közös elvi alapon nyugvó poétika megismeréséhez tulajdonképpen segítséget nyújthatnak.

Két vagy több nyelven író szerzők a XVI. század óta szép számmal akadnak irodalmunkban. A jelenségnek története van, mely éppen a XIX. század első évtizedeiben zárul, Batsányi mellett többek között Kazinczyval és Verseghyvel. E történet még nincsen megírva, és nem tisztázott a különböző nyelven írott művek irodalmi összehasonlításának módszertana sem. Nem tehetek tehát egyebet, mint hogy a következőkben abban a reményben hívom fel a figyelmet Batsányi magyar nyelvű művei és a *Der Kampf* között néhány könnyen észrevehető összefüggésre, hogy megjegyzéseim a kidolgozandó methodológiával nem kerülnek ellentétbe.

Hasonló arányú kompozíció Batsányi életművében több nincsen; *A magyar költő idegen messze földön* c. poétai elmélkedés nem ér fel vele. A két szerkezet azonban határozottan rokon, mert — ha különböző rendeltetéssel is, — mindkettőben a Múza jelenik meg, és egyformán részekre, a részek szituációkra vagy énekekre oszlanak. A Múza szerepének tekintetében a *Déli György látása* c. vers még ennél is közelebb áll a némethez. Itt az ódához hasonlóan égből leszálló istennő beszélget a költővel, s mindkét kompozíció három képből áll. A példák alapján azt mondhatjuk, hogy Batsányinál a költői elmélkedés előadásának egyik ismételt felhasznált eszköze a Múzsával folytatott párbeszéd, s ez a *Der Kampf*-ban fordul elő először. Nyilván az a célja vele, hogy eseményiséssel élénkítse gondolatainak elmondását; minthogy azonban elmélkedésnek alárendelt, nem valóságos cselekményről van szó, a fiktív történet a lehető leg-egyszerűbb, mindössze három mozzanattól áll.

A költői elmélkedés elmondásának másik módját a magyar művek között *A rab és a madár*, valamint *A szenvedő* képviseli. Történet itt nincsen, az elröppenő madárka egyedül a gondolatok szenvedélyes csapongását festi alá. A felhevült lelkiállapotot tükröző versek végén inkább ellankadás következik be, mint megnyugvás. Ennek az extázisnak felelnek meg a szabad jambusok, melyeket a kufsteini elégiák után a *Der Kampf* első részének szituációiban a teljes összeomlás, a gonoszság felülkerekedésének szaggatott, az egyes helyzeteket szorosan össze sem kapcsoló előadására használt fel Batsányi. A *Der Kampf* első részének költői előképe tehát a magyar versekben található meg.

A német mű második részét alkotó alkaioszi ódára különösen nehéz teher nehezedik, mert ez kapcsolja össze a szertelen indulatokat ábrázoló első részt az oktató jellegű harmadikkal, ebben van az említett lírai cselekmény. Joggal felvethető ma is, amit állítólag Csokonai mondott róla, hogy ti. egy ekkora óda „nem bírhat egyenlő tűzzel”. Azt hiszem azonban, hogy az óda-műfajt itt nem a Horatiusból levont deákos értelemben kell venni, vagyis nem közéleti, ünneplő ódáról van szó, hanem személyes töprengést tartalmazóról, ahol a befejezés semmit nem old fel, hiszen a Múza könnyes szemmel távozik a végén a buba merült költő mellől. Az a gyanúm, hogy a német Ódát a műfaj egyik típusának kell venni, amely akkoriban

a deákos változat mellett élhetett. A német versnek Batsányi gyakorlatában én a Kufsteinben írott *Tűnődésben* látom az előfutárát, s ezzel szemben „deákosnak” ítélem a *Batthyány Alajos*-hoz címzett töredéket; ismét más változatnak gondolom a *Majthényi Barta keservét*, amelyet a befejező sorok a XIX. század elejének nagy nemesi-nemzeti ódáihoz közelítenek: „Feltámad Árpád népe! Bízunk A magyarok kegyes istenében.” A német Ódánál figyelembe kell majd persze venni, hogy a *Der Kampf* szerkezetébe illeszkedik be.

A kompozícióval kapcsolatban az ötös jambusok kivételével a versformák kérdését már érintettem. Ötös jambusok a költő magyar nyelvű műveiben nem fordulnak elő. Úgy gondolom azonban, hogy a párosrímű szakozatlan 12-es a megfelelőjük, amit a *Déli György látásában* használt Batsányi, később pedig, — éppen nem szerencsésen — négyes rímeléssel próbált visszaadni. Aligha követi azonban el a hibát, ha megmarad az eleven irodalmi életben és a nyelvközösségben, mert az egyhangúan zakatoló vers a XIX. század húszas-harmincas éveiben egyáltalán nem váltotta ki azt a hatást, amit a költő elérni akart vele. Eszménye ugyanis a fenségesen emelkedett, de végig simán, zökkenők nélkül haladó stílus volt, amely ebben az időben még ritkán egyszerűen „dagály és homály” nála, mint a másfajta ritmusra érzékeny Kazinczy mondta. A stíluseszmény megvalósításának egyik legfőbb eszköze versben és prózában egyaránt a nagyterjedelmű, minden ízében gondosan kiegyensúlyozott körmondat. Magyarra fordítása ma sem éppen könnyű, mert a klasszicista mondatkonstrukció korántsem tartozik olyan elevenen irodalmi hagyományaink közé, mint a későbbi, a romantikus.

Figyelemre méltó, hogy a német szöveg szókészlete jóval gazdagabb és távolabb áll a köznapi beszédétől, mint a magyar művéké. A költői gyakorlat odakinn egész sereg „poétikus” szót tett általánosan elfogadottá, az irodalomban közkeletűvé, amik sem a magyar költő, sem német kollégáinak megítélése szerint nem látszottak feltűnőnek, hivatkozónak, harmóniát zavaróknak. Ismeretes, hogy Batsányi a magyar szókészletet gazdagítani hivatott új szavakat kerülte, mert használatuktól a nyelvi forma és a tartalom egyensúlyát féltette; Kazinczy és a nyelvújítás hívei nem, és nekik lett igazuk. Az új vívmányoktól való elvszerű elzárkózás — és persze az is, hogy a magyar nyelvközösségen kívül élt, — okozza aztán, hogy a száműzött költő késői versei nyelvileg általában színtelenek, ahogy Toldy mondta a Kritikai Lapokban: „a beszédben . . . nincs erő, nincs láng, az csupa mindennapi szavak árja”.

A költői nyelv elszürkülésének idején billent meg Batsányi prózájának a *Der Kampf* és az 1808-ban írt *Előszó* idején még kifogástalannak mondható egyensúlya. A nagyméretű periódusokat ekkor még a gondolat feszítő ereje viszi előre, s csak ritkán bővülnek a felesleges körülményeskedés miatt; utóbb, Linzben sincsen baj a mondatok alakiságával, de a méretüknek megfelelő tartalom híján unalmas, üres locsogással folynak tovább, melyet csak helyelkőzzel szakít meg egy-egy ritmikába már be sem épített indulatos kifakadás.

Nyilvánvaló, hogy az újonnan felfedezett Batsányi-mű érdemi elemzése csak az új kiadás megjelenése után indulhat majd meg, de annyi talán már első ismertetése után elfogadható, hogy a könyv a politikus-költő pályafutásának igen fontos, az 1795-öshöz több vonatkozásban hasonlítható újabb csúcspontját jelzi. A költő bonapartizmusa Magyarország és a Monarchia viszonyaiból magyarázható: Batsányi a Habsburg-birodalom felbomlására számított, s azt remélte, hogy a függetlenné vált magyar államban Napóleon védelme alatt megindulhat a polgári átalakulás. Nem lehet vitás, hogy a *Der Kampf*ot bécsi korszakának főműveként kell számontartani. Mint írói alkotás szoros kapcsolatban áll a magyar nyelvű művekkel. Az a hanyatlás, ami, talán az egyetlen *Magyar lantos* kivételével linzi munkásságában kétségteletlenül megállapítható, még csak nyomokban, lehetőségként van jelen, a teljes szét hullás az elszigeteltség, a politikai reménytelenség éveiben következik el. A *Der Kampf* fontos dokumentum, amely megérdemli, hogy a részletek lehetőleg teljes tisztázása céljából még alaposan foglalkozzunk vele.

*

Szaunder József hozzászólása: a *Der Kampf* a lelki válság leküzdésének olyan terméke, mely az *ott* és *akkor* vallott politikai eszméi és egyéb, ellentmondó princípiumai miatt azonnali kudarcba fulladt. Magyar bonapartistaként propagálni a napóleoni „köztársasági alkotmányú monarchiát” a Napóleon ellen feltámadt németeknek, s egy ilyen könyvtől sikert, hírt, írói nevének szabadabb tételét várni Batsányi tragikus illúziója volt. — Félreértés elkerülése kedvéért hangsúlyozandó, hogy hozzászólás nem a csábító politikai eszmetörténeti leegyszerűsítés „módszeré”-vel közeledik a kivételes rendű és rangú *művészi* kompozícióhoz, hanem élmények, esztétikai forma, politikai eszme és korstílus együttes vizsgálatát kíséri meg. Sem a mű nagy értékéből nem von le semmit az a tény, hogy a *viaskodás* erői, ellentmondó energiái úgy töltik el feszültséggel formáját, hogy sejtetik: az *ebből* kiinduló aktivitás, politikai propaganda kudarcot kell hogy valljon; sem Batsányi bonapartizmusa nem veszít nagy történeti-eszmei jelentőségéből, ha a *Der Kampf* mélyen tragikus vereséget, illúziók és valóság közti fájó összeköttetést jelent Batsányi pályáján.

A *Der Kampf*-ban *egyén* és *emberi nem* viaskodik — egymással is (meghasonlásuk a kiindulás, csak áhított egységük a befejezés); a *költő* küzd *génuszával* és a *Műsával* (s kétséges, hogy lesz-e még harmonikus találkozás köztük); a *sötétség* és a *jény* tusája teszi élesebbé a kontrasztokat (s e harcban szinte metafizikussá nő az illuminista tájékozódás egykori szimbólumkészlete), és mindez ellenkező hangulatú szimbólumok stílusosan konkrét összefogója, rendezője a lírai költemény első részében a *Vándor*-alak (aki a mozgást, a bolyongást, a labirintust, a tévedezést éli és jelenti), második részében a *Márványszobor-torzó* (mely a mozdulatlanságot, a kihűlt-rideg magányt, az elvégeztetettséget, a rommá válás kietlenségét szimbolizálja).

A *történeti stílus*, melyben ezek a kontrasztok (mint oly kortársai is, mint pl. Kölcsey) még összerendezhetők, ill. formát teremtenek, a franciás felvilágosult klasszikát felváltó, azzal keveredő neoklasszicizmus, melynek Shaftesburytól Schillerig vezető útjához simul egy magyar ösvény is. Batsányi versének stílusverete jól látható pl. a következetes képszerkezetben (a *Vándor* preromantikus alakja, nem véletlenül, a *Génusz*hoz, az ekkor már szubjektív, megváltó ill. újjászülő, megmentő erőhöz eseng, míg az *Óda* — a 2. rész — márványszobortorzóhoz hasonló *Poeta*-ja a világon kívüli, felüli, objektív-allegorikus *Műsával* vált szót, bár a szoborpóz siri ridegységét átfűti a költő szenvedése). Ha *izléstörténetileg egységes* képbe kívánók illeszteni e kettősséget, találóbbr hasonlatot mint amilyet a XVIII. század első felében kialakuló, Angliában otthonos neoklasszicizmus nyújt, alig kívánhatunk: az angolkert homályában, labirintusában a tévelygő *Vándor* antikizáló romokhoz, márványtorzókhoz érkezik. A *Vándor-Szituációk* (ez Batsányi szava!) és a *Márványszobortorzó* egymásutánjában ez a nyugtalanító, küzdelmes, romantika felé mutató neoklasszicizmus ismerhető fel.

A *stílus* összefüggésben van azzal is, hogy ideál és való éppen így ütközik össze egymással, az ideál elérhetetlen marad, tulajdonképp illúzió. Ami megint nem azt jelenti, hogy a bonapartizmus illúzió, hanem azt, hogy a Batsányi által hirdetett „köztársasági alkotmányú monarchia”, és az ezzel kapcsolatban Napóleonhoz fűzött váradalmak a reformizmus illúziói, különösen 1810-ben és Németországban.

Maga az is jelzi Batsányi belső bizonytalanságát, hogy némiképp erőlteti a röpirat egyes fordulataiban a *Látó* költő szerepét. Zavaróbb az, hogy a köztársasági monarchizmus elvét Kant híres filozofikus tervezetéből, a *Zum ewigen Frieden*-ből (1795) vette át. Kantra, mint a *respublica* fogalmának meghatározójára, név szerint is céloz Batsányi, de eddig nem néztek utána annak, mi is a forrása e republikánizmusnak. Az *örök békéből* kiderül, hogy — mivel Kant és nyomán Batsányi is republikánusan a képviselői elvet érti, a végrehajthatatlannak a törvényhozótól való elkülönítését stb. — a *köztársasági* szó Batsányinál éppenséggel nem a francia forradalom *demokrácia*-ját jelenti. — Kant nyomán a republikánust (ami *forma regiminis*) összeegyezteti a fejedelmi uralommal (ami viszont a *Beherrschung* formája, *forma imperii*), Kant tanítja ugyanis (Első definitív cikk ... *Az örök béke*, ford. Babits M. Bp. 1918.

31–37.), hogy a fejedelmi uralom, nemesi uralom és népuralom közül (melyek az *imperium* formái) a népuralom találkozik leginkább azzal a *forma regiminis*-szel, melyet despotizmusnak nevezünk; a republikanizmus viszont (ez a másik *forma regiminis*) legalább lehetőség szerint megfér a másik két *forma imperii*-vel, vagyis a nemesi uralommal és a fejedelmivel (itt hozza fel Kant II. Frigyes példáját, melyet így vesz át, hozzátéve II. Józsefét, Batsányi, s ír le 18. sz. Jegyzetébe). Végül Kant így foglalja össze idevágó mondanivalóját: „Minél kisebb az államhatalom személyzete, az uralkodók száma, s minél nagyobb ellenben a képviseleti erő, annál jobban felel meg az állam alkotmánya a republikanizmus lehetőségeinek, s annál inkább remélheti, hogy lassú reformok által végre ahhoz emelkedik”. Itt van elméleti gyökere Batsányi oly furcsán hangzó köztársasági alkotmányú monarchizmusának. Ott is, ahol Batsányi ezt írja: „az arisztokratikus kormányzatok kevésbé tűrik előjogaik bírálatát, mint az egyes, nem ritkán sokkal nemesebb gondolkodású és jótékony kényúr, vagy maga az erőlelkű hatalmas és önálló zsarnok egy korlátlan monarchiában”, Kantnak ilyen megállapítását látszik visszahangozni: „A despotizmus pedig még valamennyi formája közt a legelviselhetőbb egyetlen embernek főhatalma alatt.”

Kutatások híján csak félve kockáztatható meg az a gyanú, hogy a költemény 3. részében (főleg az Ifjúhoz szólóban) az allegorikus-szimbólikus terminusok mögött (pl. Auch sind der Freunde viel . . . ti. der Tugend Ihrem Dienst geweiht . . . zerstreut jetzt durch der Stürme Wut . . . ihres Gangs Erhabnes Ziel nicht jedes Auge sieht . . . Bund der Edlen . . .) esetleg szabadkőművesi vagy forradalmi eredetű titkos társaságokkal fennálló kapcsolatok húzódnak meg (philalethek, philadelphik).

Ilyen gondolataiban látni Batsányi nagy kritikai indulatú, az emberiség haladását akaró könyvének valóban nagylelkű illúzióit — az elvek összeegyeztethetlensége vagy talán összecsiszolatlansága, meg az ellenük dolgozó idő kudarccá tették a nagy vállalkozást, s e kudarc alapjai benne vannak a könyvben magában. Ám ettől függetlenül előkelő helye van a magyar bonapartizmus és liberalizmus történetében. A Besse Jánossal és a Meléndez Valdes-szel kapcsolatos kutatás (bonapartisták, akikkel együtt dolgozott) fog még újat hozni, s nem érdektelen tudni, hogy a fiatal Kölcsey és Kállay reformizmusa a Batsányiéval rokon eredetű, már ami nevezetes olvasmányait illeti. Az akkor kudarca itélt könyv eszmei (nemcsak esztétikai) maradandóságát mutatja, hogy a benne felfogott gondolatok Magyarországon és fiatalabbak körében meg fognak újulni.

Benda Kálmán hozzászólása: Tarnai tanulmányának csak egy kérdésével kívánok foglalkozni, azzal, amelyet ő Batsányi bonapartizmusának nevez. Másként szólva azt kívánom megvizsgálni, vajon egyedül állt-e Batsányi kortársai között azzal az elképzelésével, hogy Magyarország függetlenségét és demokratikus átalakulását a császártól várta.

A történeti művek alapján az a benyomásunk támadhat, hogy Magyarország lakossága, és különösen a nemesség, egy emberként szemben állt a franciákkal és ellenséget látott Napóleonnal. Egyes adatok azonban ennek bizonyos fokig ellene mondanak.

Nemrégiben jelent meg Kecskeméti Károly kiadásában a Napóleon-kori francia diplomaták magyarországi jelentéseinek gyűjteménye. Ezek a jelentések 1802-től kezdve a magyarországi elégedetlenség növekedéséről számolnak be és hangsúlyozzák, hogy a köznemesség Habsburgokkal szemben álló része Béccsel szemben szövetségest lát a franciákban. Ahogy Gérard Lacuée jelentette 1805-ben: Magyarországon való utazásom megerősített abban a meggyőződésben, hogy ha egy francia hadsereg az országba behatolna és egy bölcs jellemű, nagytekintélyű tábornok kilátásba helyezné a független állam eszméjét, amelyik megtartaná a régi alkotmány általános formáit, s amelyekben a nemesség megőrizné nem is jogait, hanem kiváltságait, a magyarok tömegesen állnának zászlója alá . . . A forradalmi eszmék, amelyek Magyarországra is eljutottak erős függetlenségi érzést ébresztettek. Köztudott, hogy 1795-ben

egy összeesküvésük elbukott s vezetőik vérpadon pusztultak el. A kivégzettek emlékét azonban tisztelik, csak vigyázatlanságukat hibáztatják és csupán gyengeségük tudata gátolja őket.”

A francia megfigyelő igazát részben maga az uralkodó, Ferenc császár- király is igazolta, amikor 1798 áprilisában ezt írta József nádornak: „Könnyen lehet, hogy a franciák Magyarországon nagyobb megértést és több barátot találnak, mint többi országainkban.” 1797 tavaszán a megyék csak vonakodva ajánlották meg az újoncokat a franciák ellen, Zala megye pedig megtagadta a nemesi felkelést, mondván: „ha béút az ellenség, fogjunk véle kezét.” Pálffy Lipót gróf pedig, aki egyike volt a legreakciósabb nagyuraknak, 1805-ben, amikor a francia hadak Bécsen át Magyarország felé nyomultak, mint a pozsonyi vár parancsnoka Davoust marsallhoz írt leveleiben azt sejtette, hogy az ellenzéki magyar politika a semlegességen túlmenően is hajlandó kapcsolatot létesíteni a franciákkal. 1809-ben bizonyos Kállay György szabolcsi és Tóth János temesi nemesek folytatnak propagandát Napóleon mellett, és a tárgyalásokban az idősebb Wesselényi Miklós is résztvett.

Francia barátok azonban mindenek előtt a részben nemesi, részben polgári értelmiségiek, demokraták voltak, akik a függetlenségen túlmenően a társadalmi reformokat is Napóleontól várták. 1798 áprilisában arra a hírre, hogy a francia csapatok elfoglalták Rómát és elűzték a pápát, Nagyszombatban röpcédulát közzénekelnek, mely az említett eseményekre hivatkozva úgy véli, ideje volna nálunk is a francia példát követni. Ugyanebben az időben ismeretlen kezek Vácott a templomajtóra szögeznek ki felhívást, s ez „Éljen a magyar respublica, legyen örökké szabadság és egység!” köszöntéssel az 1795-ben kivégzettek megbosszulására szólítja fel olvasóit. Kassán, a pápai meg a sárospataki kollégiumban a diákok titkos társaságokat alapítanak, s miközben francia forradalmi dalokat énekelnek, egymást „republikánus atyámfiai” névvel köszöntik és így búcsúznak: „Éljen a szabadság! Tegyük magunkat szabadokká!” Horvát István naplója tanúsága szerint, az 1800-as évek elején a franciáktól várta, hogy az országot megszabadítsák Ausztria reakciós uralmától, s még az öreg Virág Benedek is Napóleon és hadai felé vetette reménykedő tekintetét. Egy zempléni orvos pedig társaságban állítólag így nyilatkozott: „Vajha jönne a Francia, ki a magyarok Megváltója, Krisztusa lesz.”

A Napóleon 1809-es kiáltványára adott válasz, az utolsó nemesi felkelés, persze arra figyelmeztet, hogy ne értékeljük túl se a patrióta, se a demokratikus mozgalmak nagyságát. Ugyanakkor azonban azt se feledjük, hogy az ország rendőri terror alatt élt s az emberek óvakodtak Napóleonba vetett reményüknek hangot adni.

Mégis akadtak olyanok, akik a titkos bizakodáson túlmenve, konkrét lépéseket is tettek és Napóleonhoz fordultak. Az egyik, akit névszerint ismerünk, emigráns volt: Besse János. Besse az 1790-es években, mint fiatal nemes alárendelt megbízásokat végzett a porosz udvarral kapcsolatot kereső nemesi mozgalomban, ezért 1791-ben tanácsosabbnak látta, ha elhagyja az országot. Többéves hányódtatás után 1799-ben visszatért Magyarországra, 1800-ban azonban újra emigrált és Napóleon ágensei közé lépett. 1805–6-os jelentéseiben azt bizonygatja a császárnak, hogy Magyarországon, de a Monarchia többi részében is sokan szeretnének szabadulni Ferenc uralma és reakciós rendszere alól, s ezek Napóleonba vetik reménységüket. A császárnak — mondja Besse — kötelessége Magyarországon beavatkozni és a fejlődést helyes irányba terelni.

Ugyanezeket a gondolatokat idehaza nem kisebb ember fejezte ki, mint Berzeviczy Gergely, a közigazda. Batsányihoz hasonlóan ő sem volt forradalmár, a reformerekhez tartozott. 1795 után Szepes megyei birtokaira vonult vissza, de reformeszméi mellett kitartott. 1809-ben, Napóleon hadainak közeledésekor kidolgozta Magyarország új alkotmányának tervét és azt részletes okfejtéssel megküldte a francia császárnak. Napóleonhoz írt bevezetésében elmondja: abban bízunk, hogy hadai élén a császár valóra váltja az ország függetlenségét és alkotmányának reformját. Alkotmánytervének lényege, hogy a nemesség megőrzi különállását, de résztvesz a

közteherviselésben; a jobbágyok felszabadulnak a földesúri függés alól s földjük szabad birtokosává válnak; a tized és a kilenced megszűnik, az egyházi vagyont állami célokra foglalják le, a papok az államtól fizetést kapnak; az országgyűlés alsótábláján a parasztok képviselői is résztvesznek. A hatalmi ágakat a kormányzásban szétválasztják: a közigazgatás elkülönül a bíraskodástól. Létrejön az alkotmányos monarchia.

Berzeviczy okfejtése nem hagy kétséget aziránt, hogy az ország politikai átalakulását illetően és a Napóleonba vetett reménységet nézve álláspontja teljesen azonos volt Batsányival. Mindez pedig valószínűvé teszi, hogy a Napóleon személyébe vetett bizakodás a magyar demokraták fejlődésének egy szakaszában azonos tartalommal föllelhető itthon és az emigrációban. Igaza van tehát Tarnainak, amikor Batsányi *Der Kampf*-jának Napóleonba vetett reménységét a magyar politikai helyzetből fakadó szükségszerűségként fogja fel, s a röpirat felfogásában a hazai politikai gondolkodás fejlődésének egyik állomását látja. Nem lehetetlen, hogy az 1800-as évek elején Bécsben, Batsányi körül bonapartista kör is kialakult, de ezt ma még bizonyítani nem tudjuk. Valószínűsíti azonban, hogy ebben az időben nemcsak a magyarországi reformerek, hanem a cseh és délszláv demokraták is Napóleonba vetették reményüket.

Andor Tarnai

„DER KAMPF” von BATSÁNYI

Vor einigen Jahren entdeckte Endre Zsindely in Schaffhausen die bonapartistische Flugschrift „Der Kampf” (Tübingen 1810) von János Batsányi. Der Verfasser versucht den Ursprung und die historische Rolle des ungarischen Bonapartismus, den Platz der Flugschrift in Batsányis politischer und dichterischer Laufbahn zu bestimmen und sucht Beziehungen zwischen den deutschsprachigen und ungarischen Werken des Dichters.